

Filosofie existence, existencialismus

3. 12. 1991

01

Brzo po skončení války (1946) vyšla slavná Sartrova knížka „Existencialismus je humanismus“. V té době byl existencialismus už módou, jak se sám Sartre o tom zmiňuje, a tak i on byl nucen vymezit, co to vlastně existencialismus je, protože význam toho slova v obecném užití byl už tehdy tak široký, že – jak Sartre píše – to slovo neznamenal už vůbec nic. Má nicméně za to, že takové nezbytné vymezení je docela snadnou věcí. Jedinou komplikací je skutečnost, že existují dva odlišné druhy, totiž jednak existencialismus křesťanský, do něhož on sám počítá Jasperse a katolicky zaměřeného Gabriela Marcela, a potom existencialismus atheistický, k němuž náleží Heidegger, francouzští existencialisté a také sám Sartre. Jedna věc je však všem společná, a to je jednoduše jejich shodné přesvědčení, že existence předchází essenci, nebo také „chcete-li“, že je třeba vycházet ze subjektivity. Co se tím má rozumět?

02

Sartre demonstruje svou tezi na vyrobeném předmětu (un objet fabriqué – 17), jakým je např. kniha nebo nůž na papír. Takový předmět byl vyroben řemeslníkem a to podle nějakého plánu, nějaké tvůrčí představy. Nelze si představit člověka, který by něco takového vytvořil, aniž by věděl, k čemu má takový předmět sloužit. A právě proto v takovém případě říkáme, že essence – totiž úhrn návodů a vlastností, které dovolují onen předmět vyrobit a vymezit – předchází existenci. A tak je přítomnost onoho předmětu před mýma očima určena (déterminé). Právě v tom spočívá technická vize světa, v němž – jak můžeme říci – výroba, produkce předchází existenci. A protože Bůh – pokud jej předpokládáme – se obvykle připodobňuje jakémusi nejvyššímu řemeslníkovi, máme za to, že vůle vždy následuje po porozumění, a že Bůh, pokud něco tvoří, ví zcela přesně, co tvoří. To platí i o člověku, takže Bůh tvoří i člověka nějakou technikou a podle nějaké koncepce, docela tak, jako řemeslník vyrábí nůž na papír podle plánu a pomocí nějaké techniky. A tak i jednotlivý člověk je realizací určitého konceptu, podle pojetí či pojmu v mysli boží.

03

V průběhu 18. století byla idea Boha atheistickými filosofy potlačena, ale vůbec tím nebyla nijak postižena myšlenka, že essence předchází existenci. Právě naopak, tuto myšlenku nacházíme stále všude: u Diderota, u Voltaira, a dokonce i u Kanta. Člověk má jakousi lidskou přirozenost; tato lidská přirozenost, která je konceptem člověka, se najde u všech lidí, což znamená, že každý člověk je zvláštním případem univerzálního konceptu člověka. A tak essence člověka předchází také jeho existenci historickou, jak vidíme třeba u Kanta, který trvá na univerzální povaze člověka, jež platí stejně pro člověka přírodního, jako pro měšťana.

04

Podle Sartra je atheistický existencialismus, k němuž se on sám hlásí, koherentnější než křesťanský. Jestliže totiž Bůh neexistuje, je tu přinejmenším jedno jsoucno, jedna bytost, u které existence předchází

essenci, jedna bytost, která existuje dříve, než může být definována nějakým konceptem či pojmem, a touto bytostí je člověk nebo – jak říká Heidegger – lidská skutečnost. Co to zde znamená, že existence předchází essenci? Znamená to, že člověk nejdříve existuje, nachází se, vynořuje se ve světě, a že se určuje teprve potom. (21) Člověk, jak jej chápe existencialista, není definovatelný, což znamená, že napřed není ničím. Stává se něčím až následovně, a stává se tím, co ze sebe udělá. A tak není ani řádné lidské přirozenosti, protože není žádného Boha, který by ji koncipoval. Člověk je pouze takový, jaký se nejenom chápe, ale jaký se chce, tj. jak se chápe po existenci a jak se chce po onom elánu směrem k existenci. Člověk není ničím jiným než tím, čím se stává, čím sám sebe dělá. To je první princip existencialismu. A je to také to, čemu se říká subjektivita.

05

Tím prý Sartre nechce říci nic jiného, než že člověk má vyšší důstojnost než kámen nebo stůl. (Všimněte si, jak v obou případech je stavěn proti nepravým jsoucňům.) Chce se tím říci, že člověk existuje napřed, tj. že člověk je zprvu tím, který se vrhá proti budoucnosti a do budoucnosti (ce qui se jette vers un avenir – 23) a který o sobě ví, že se vrhá, projektuje, rozvrhuje do budoucnosti. Člověk je nejdříve projektem, který se subjektivně prožívá; nic nepředchází tomuto rozvrhu, projektu. Existence opravdu předchází essenci, člověk je odpovědný, odpovídá za to, čím jest. A tak první zásadou existencialismu je nechat každého člověka, aby měl sebe samého a aby se měl takový, jaký vskutku jest, a tak na něho vložit totální odpovědnost za vlastní existenci. A Sartre upozorňuje, že tu nemíní odpovědnost za striktní individuálnost, nýbrž odpovědnost za všechny lidi. Také v případě subjektivismu nejde o subjektivitu individuální, nýbrž o nemožnost člověka překročit lidskou subjektivitu. O tuto obecně lidskou subjektivitu jde v existencialismu.

06

Myslím, že na reprodukovaném kousku Sartrova textu je docela zřejmé jak to, v čem má existencialismus v jeho pojetí své oprávnění, svou „pravdu“ (což neznámá nic jiného než „svůj kus pravdy“), tak zejména v čem je nedomyšlený a v čem spočívají jeho nedostatky. Člověk není zcela jistě jen tím, kým a čím bez ohledu na své vědomí a svědomí, na svou vůli a na své rozhodnutí a ještě před nimi jest. Za to, čím by člověk takto nezávisle na sobě byl, by nemohl být odpovědný. V souhlase s důrazem Sartrovým můžeme potvrdit, že člověk ani v našem pohledu není ani jenom, ani především tím, kým a čím jest. Naproti tomu proti Sartrovi musíme stát na tom, že člověk není ani jenom tím, čím být chce, co ze sebe sám dělá nebo udělal, jak sám sebe koncipuje a chápe. V důrazu na lidskou svobodu ji existencialismus v Sartrově pochopení zcela vyprazdňuje. Není to svoboda vědomě se rozhodující, ale svoboda na slepé vůli založená, jež se nesmí nechat „ovlivnit“ a „znásilňovat“ žádným pojetím, žádným pochopením čehokoliv jiného než sebe, své subjektivity, své holé vůle.

07

Především je onen Sartrův existencialismus chorobně subjektivistický a přímo autistický, i když se snaží individuální subjektivitu kontrolovat a vyvážit subjektivitou lidského rodu. Zde totiž platí zásada, že nedokáže-li jednotlivec prolomit svou subjektivitu, nemůže toho být dosaženo ani ve

spolupráci celého lidstva. Pak by nebyla možná žádná objektivita poznání. A to je v rozporu s naší zkušeností. Zajisté můžeme odhalovat meze objektivity, můžeme ukazovat, jak se objektivistický přístup nehodí k poznání některých – zvl. nepředmětných – skutečností, jak je dokonce takovému poznání na překážku. Ale v určitých mezích je objektivita možná, je jí skutečně dosahováno a má – zajisté v jistých mezích – obrovský význam.

08

A pak tu je závada snad největší, kterou se existencialismus (a to nejen typu Sartrova) zařazuje k oné modernitě, o které jsme si řekli, že může být charakterisována snad především svou ztrátou celé jedné dimenze lidského života a světa. Je to absurdní představa, že člověk promítá a rozvrhuje sám sebe do budoucnosti, která je docela prázdná, takže záleží jen na jeho vůli a snad dokonce svévoli. To je hrubá chyba, neboť budoucnost nikdy není prázdná. Budoucnost je strukturovaná, je plná pravých i nepravých výzev, v nichž se člověk musí vyznat, mezi nimiž si musí vybrat a volit. Nikdy se člověk nerozvrhuje do budoucnosti na základě své vůle a své holé a jakékoliv orientovanosti zbavené subjektivity, ale všechno, co dělá, co podniká, co rozvrhuje a co promlouvá a také co si myslí, je odpovědí na nepředmětné, ale osobně na něho zaměřené, jemu individuálně adresované výzvy, otázky a mementa.

09

Na první pohled se zdá křesťanský existencialismus představovat výjimky, neboť přijímá ideu Boha. Ale právě v tom se zřetelně ukazuje polovičitost existencialistického řešení. Bůh totiž buď zůstává v rámci obecně lidské subjektivity a stává se de facto jakýmsi genetickým zatížením lidské psychiky, anebo znamená průlom do samotného existencialismu resp. je vposledu jeho radikálním popřením. Je-li Bůh skutečností, která zůstává mimo lidskou subjektivitu, musíme se tázat, není-li takových skutečností ještě více. Vidíme to snad nejzřejměji na vztahu existencialistů (a tentokrát také filosofů existence) k přírodě. K té se tito myslitelé obrací totálně zády. Tím se však zároveň diskvalifikují jako filosofové dvacátého století, zvláště však jeho druhé poloviny. A protože opravdová filosofie nesmí ztrácet vztah k celku v žádném ohledu, diskvalifikují se jako filosofové vůbec.

10

To bylo jen několik poznámek na demonstraci onoho pozoruhodného myšlenkového hnutí, které navázalo – hlavně zásluhou Jaspersovou – na Kierkegaard a kromě toho v jistém smyslu také na Nietzsche, rozvinulo se v dvacátých a třicátých letech a po jistých adaptacích a deformacích se na čas stalo módním směrem ve Francii a pak v celé Evropě. Větší a podstatnější význam však mělo v podobě té filosofie existence, která navázala také na Husserla, tj. jako heideggerovská „existenciální ontologie“, což je ovšem termín nikoliv orthodoxně heideggerovský.